

Een rinkelbel uit de 17e eeuw

Blinkend zilver of matgrijs?

Deze eeuwenoude rinkelbel is van zilver. Moet je hem nou poetsen tot hij weer glanst als vroeger?

FOTO VESTA, KARIN ABELSKAMP

Een jaar geleden is in Dordrecht een zilveren fluit- en bijt-rammelaar uit de zeventiende eeuw opgegraven. Die zogeheten rinkelbel is grondig onderzocht om een vraag te beantwoorden: oppoetsen of niet? Oftewel: wil je hem als historisch speelgoed laten zien of als archeologische vondst? INEKE JOOSTEN & BERTIL VAN OS

Hij is voorzien van een belletje aan een kettinkje, een fluitje en een bijtstuk. Er zit ook een ander kettinkje aan, maar daar ontbreekt het belletje. En er hoort nog een kettinkje aan te hangen, met een derde belletje. Hier is alleen het soldeer van over. In de historische binnenstad van Dordrecht is vorig jaar tijdens de sloop van een huis een zogenoemde rinkelbel opgegraven. Dat is een luxe rammelaar voor baby's en peuters. Het speelgoed komt uit de zeventiende eeuw. Onder het fluitdeel bevindt zich een oog met een ringetje. Daar zat waarschijnlijk een langere ketting aan, waarmee de rammelaar aan het kind vastgemaakt was. Op basis van de datering van het muurwerk is in het archief

gezocht naar de eigenaren van het huis in de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw. Dit heeft geen vermelding van kinderen opgeleverd, dus of de rinkelbel in hun bezit is geweest is niet vast te stellen.

Onder de grond is de fluit- en bijt-rammelaar volledig gecorrodeerd. Hij ziet er nu dofgrijs uit. In musea zijn doorgaans prachtig glanzende exemplaren te zien. Hoe kun je het opgegraven speelgoed het beste conserveren? Het doel van conservering is behoud. Dat komt neer op een rinkelbel waarin met zo min mogelijk ingrijpen zo veel mogelijk informatie bewaard is. Terugbrengen naar zijn oorspronkelijke verschijning betekent verlies van oud materiaal en informatie over de context. Is dat hier wenselijk? Zou de bijzondere rinkelbel niet beter authentiek kunnen blijven, wat hem als archeologische vondst onderscheidt van bovengronds bewaarde exemplaren?

Een beetje koper

Om een zo goed mogelijk besluit over de conservering te kunnen nemen liet de gemeente Dordrecht eerst het materiaal en de constructie onderzoeken. Dat gebeurde door conserveringsatelier Vesta, de Technische Universiteit Delft en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De metalen delen blijken van zilver met een beetje koper gemaakt te zijn. Het matgrijze oppervlak is een aanwijzing dat de rinkelbel in zoute, zuurstofarme grond begraven is geweest. Daarnaast is in het metaal wat goud gemeten. Dit kan betekenen dat hij verguld is geweest, zoals je ze veel in musea ziet. Misschien zit het goud onder de corrosie verborgen, maar het goudgehalte is vrijwel zeker te laag voor vergulding. Overigens is een goudgehalte van 0,1 procent normaal voor zilveren voorwerpen uit deze tijd die zijn gezuiverd via de zogenoemde cupellatiemethode.

Het bijtgedeelte bestaat uit calciumfosfaat, de belangrijkste component voor zowel bot, ivoor als gewei. Visuele identificatie door specialist dierlijke materialen Marloes Rijkelijhuizen wijst uit dat het bot is. Het is met een propje vezels in de metaal-schacht vastgezet. Dat propje heeft textielspecialist Sandra Comis als linnen herkend. Omdat de vezels allemaal beschadigd zijn en er geen weefselstructuur zichtbaar is, is het waarschijnlijk papier dat van afgedankt linnen gemaakt is. Dat is de meest gebruikte grondstof voor papier in deze periode.

Meesterteken

De rinkelbel heeft een merk op de fluit. Rammelaars behoren tot het kleine keur zilver, dat vanouds met het meesterteken van de smid werd gemerkt. Vanaf het midden van de zeventiende eeuw is in meerdere steden eerst het stadsteken en later ook een jaarletter toegevoegd. Het merk is behoorlijk afgesleten, maar er valt nog een kroontje in te herkennen, met een dier of een letter erin. Dat is dan hoogstwaarschijnlijk het meesterteken, hetgeen een vroege datering suggereert. Vergelijking met de gegevensbank van Nederlandse zilvermerken van het Rijksmuseum leverde helaas niets op.

Om meer over de constructie te weten te komen is de rinkelbel aan neutronentomografie onderworpen. Dit is met name belangrijk omdat het speelgoed uit been en zilver bestaat, dat elk een eigen behandeling nodig heeft. Als het nodig zou zijn om de materialen van elkaar te scheiden is het handig te weten hoe ze in elkaar steken. Aan de buitenkant

Behoud komt neer op met zo min mogelijk ingrijpen zo veel mogelijk informatie bewaren

valt al te zien dat de schacht een beetje krom is en dat de bijtpunt er niet helemaal netjes in steekt. Dat kan met het gebruik te maken hebben. Als het kind er flink mee heeft gespeeld of op gekloven zie je dat er natuurlijk wel aan af. Het fluitje is er los op geschroefd en staat behoorlijk scheef. Het bijtstuk is waarschijnlijk met organische lijm vastgezet. Wellicht wijzen het papier en de lijm op een oude reparatie. En er zit een steentje in het enige overgebleven belletje.

Goed overleg

De resultaten van het onderzoek zijn met de gemeente besproken. In goed overleg is besloten om de rinkelbel zijn uitstraling als archeologische vondst te laten behouden en hem niet weer tot blinkend zilver op te poetsen. De corrosie en verkleuring zijn stabiel en niet schadelijk en kunnen blijven zitten. Het speelgoed is onder de microscoop met handgereedschap, gedemineraliseerd water en ethanol schoongemaakt. Omdat de ringen van een andere legering zijn, kwam hier de zilverkleur ietwat terug. Waar de ringetjes van de kettinkjes op de schacht zijn gesoldeerd was groene kopercorrosie zichtbaar. Die is zorgvuldig verwijderd. Tijdens het reinigen is de rammelaar voorzichtig aan de lucht gedroogd, waarbij de bijtpunt loskwam. Daardoor kon niet alleen het botmateriaal beter behandeld worden, maar ook de binnenkant van de schacht worden onderzocht. Er zijn monsters

De kleine Jacoba van Bontemantel is in 1644 geschilderd met haar rinkelbel in haar hand

van de lijm genomen en er is een stukje van het papier verwijderd. Vervolgens is de bijtpunt teruggeplaatst en is de hele rinkelbel van een dunne laag was voorzien. Op deze manier is hij volledig origineel gebleven. Het bemonsterde materiaal blijft beschikbaar voor eventueel later onderzoek. Op basis van gemaakte scans zou je een driedimensionale print kunnen vervaardigen. Daarbij kunnen ook de ontbrekende kettinkjes en belletjes aan worden gevuld. ☒

Ineke Joosten, specialist chemie en microscopie, en Bertil van Os, specialist archeologisch materiaal, beiden bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, verrichtten dit onderzoek samen met restaurator Karin Abelskamp van Vesta en onderzoeker Lambert van Eijck van de Technische Universiteit Delft, i.joosten@cultureelerfgoed.nl & b.van.os@cultureelerfgoed.nl.

Het zilvermerk is een kroon met iets erin. Welke zilversmid voerde dit meesterteken?